

af Bjørn Schiermer

Til forsvar for kritikken – til sociologikonference i Aarhus

Jeg havde en sjov fornemmelse i maven flere gange under den just forløbne sociologikonference i Aarhus. Det kulminerede under Bülent Dikens forelæsning, hvor det nærmest udviklede sig til en form for mavepine. Eller måske er det bare spændinger. I hvert fald er det ikke altid udelukkende ubehageligt. Måske udvikler man en form for resistens, en form for blaserthed. Måske man endda kan lære at nyde det. Så langt er jeg nu ikke nået, selvom jeg arbejder på det.

Det sker efterhånden ret tit: Når jeg har hørt Rasmus Willig i *Deadline*. Når jeg genlæser bestemte paragraffer hos Adorno eller Heidegger, når jeg hører aktivisterne fra ungdomshuset udtale sig i radioen. Når jeg læser Baudrillard, diverse pamfletter af politiske kunstnere eller går ind og ser på samtidskunst. Det går vel fem år tilbage, da jeg første gang blev mig bevidst, hvad det egentlig handlede om med denne fornemmelse i maven. Det skete, da jeg så den franske filminstruktørs Jacques Tatis film *Playtime*. Det er en fed film.

Playtime er Tatis hovedværk. Eller skulle i hvert fald være det. Tati ruinede sig selv på at lave den. Den tog tre år at færdiggøre (1964-67), og den er et for den tid stort udstyrsstykke. Tati rejste en enorm modernistisk kulissey til ære for Monsieur Hulot, filmens komiske hovedperson, der ikke misser nogen lejlighed for komiske vildfarelser i de enorme sterile labyrinter af stål og glas. Protagonisten selv er nu ikke så vigtig. Måske var Tati træt af at spille Hulot. I hvert fald er der ingen tvivl om, at omgivelserne, elevatorer, allehånde *gadgets*, glastruder og – i det hele taget – den sublime, men samtidig labyrintiske arkitektur har overtaget hovedrollen. Filmen er en stumfilm bortset fra lyden fra omgivelserne. Det meste af tiden hører man blot baggrundsstøjen fra den moderne by og det moderne arbejdsliv, fra kontorlandskabet, fra en udstilling af moderne husholdningsteknologi af mere eller mindre futuristisk natur, fra lufthavnen i Paris (Orly) og selvfølgelig fra byen selv.

Filmen er et monument over det vel efterhånden rimelig konventionelle "kritiske" perspektiv på umenneskelig kulturel modernisme. Måske er det endda Martin Heideggers *Gestell*, der afbildes på filmplakaten. Hele projektet er på en underlig måde overdrevent. Filmen repræsenterer den kunstneriske mest ambitiøse udforskning af ikke-steder og moderne ikke-objekter skabt til dato. Ingen mulighed for at fare vild lades uprøvet af Hurlot. Desorienteringen bliver et mål i sig selv og efterlader et nærmest karikeret indtryk. Tatis megalomane kreation af *settet* lader ikke den moderne totalitære byplanlægning, som den karikerer, noget tilbage. På den ene side føler man klichéerne trænge sig på: Filmens "kafkaske" univers er født på baggrund af en bestemt "kritisk" diskurs. Hine steder skinner en nærmest didaktisk intention igennem: Hvis vi ikke har forstået, at modernismen er fremmedgørende og umenneskelig, skal Tati nok vise os det. På den anden side tager objekterne på forunderlig vis magten fra Tati. De giver anledning til alskens morsomme forviklinger, de strukturerer og orkestrerer et absurd socialt spil omkring sig, de giver mulighed for at inkarnere selve fremmedgørelsens fænomenologi i stål og glas, og endelig muliggør de forskellige æstetiske virkninger – ikke mindst en fascinerende changeren mellem det ydre og det indre. Filmen slår på sin vis om i det affirmative. Tati skylder disse objekter sin film. Ingen film uden dem – og dog er de omgærdet af en slet skjult foragt fra instruktørens side.

Tatis film er overbevist om sin egen vigtighed. Samtidig ser den lidt ned på beskueren. Den skal vise ham noget, han endnu ikke har forstået – noget som kun meget få har forstået: Kritikerne selv. Og sådan er det jo nødvendigvis med kritik, sådan rent psykologisk: Jo færre der deler den, jo vigtigere er den. Vi taler om tungtvejende forpligtelser. "Til forsvar for kritikken"! Kan man overbevise sig om, at alle andre render rundt med idiotisk lalleglade smil og tomme øjne i et "totalt forvaltet samfund" eller i en *Brave new World* – Bülent Dikens illustration i Aarhus – fremmedgjort fra deres egen fremmedgørelse og uden adgang til deres egen lidelse, jo vigtigere bliver den kritiske position. Måske var Bülent Dikens oplæg en enlig svale. Det kræver alligevel sit at springe fra et (ellers glimrende og sanseligt) filmklip om et ulykkeligt par (fra en nyere tyrkisk film) til udsagnet: "Vi lever i en kultur uden værdier" og en efterfølgende fuldstændig stoftynd og dybt idealistisk tour de force gennem Nietzsche og Deleuze.

Andre kritikere gør i det mindste et forsøg på at kigge ud af vinduet. Her opstår imidlertid et andet problem – et problem der umiddelbart kan virke overraskende. Problemet i henhold til disse kritikere er nemlig ikke længere, at der for lidt kritik. Problemet er, at der *for meget*. Man kan købe sin Che-Guevara-t-shirt i H & M, kunsten kommerialiseres (selv den kritiske!), de liberale politikere taler om velfærdsstat, subkulturelle attituder rives lynhurtig ind i mainstreamkulturen, muligheden for "modsprog" og "resistens" forsvinder. Jeg mindes selv fejringen af Adornos 100-årsdag, hvor jeg boede i Berlin. Det var gyldne dage for boghandlerne.

Det burde jo være så fint, men det er det bare ikke. Man taler om "indoptagelse" og "ophævelse" om *recuperation* og *Aufhebung*. Og når man hører begrebet *Aufhebung* ved man, det ikke er godt. Slet ikke. Kapitalismen inkorporerer alle muligheder for kritik, forstår man. Der tjenes penge på kritikken – måske til og med af kritikeren selv. Jeg forstår det ikke helt, må jeg indrømme: Har det ikke altid været sådan? Og hvorfor er det så frygteligt? Jeg under Adorno, Baudrillard, Boltanski og Chiapello, Hardt og Negri, ja selv Rasmus Willig, deres honorar. Og hvad med alle dem, der *køber* bøgerne? Tænk på alle de nye kritikere, der kommer ud af al den nedbyggelige lektur? Er det ikke fint med udbredelsen af den kritiske bevidsthed? Jo mere af den, jo bedre. Og hvorfor er det ekstra frygteligt, at nogle af kapitalisterne deler den?

Jeg vil godt understrege, at jeg mener det er vigtigt at fastholde opmærksomheden på de negative sider ved den kapitalistiske samfundsmodel. Men jeg er også kultursociolog – og jeg ser tydeligt en anden problematik sætte sit aftryk: Måske skyldes kritikens problemer ikke blot, at kapitalen har ædt den, men at kritikken har "sejret ad helvede til". Måske endda *sammen med* kapitalen. I dette perspektiv er det ikke kritikken, der har et problem, det er kritikeren. Der er ikke mere brug for ham. Alle ved, hvad han mener – og mener i øvrigt det samme. Hånden på hjertet; er dette ikke lidt her hunden ligger begravet? En bekvem position er ved at forsvinde. En distinktion mellem os i den emanciperede enklave og dem derude, som har brug for vores hjælp – uden dog helt at vide af det – er ved at forsvinde. Vi lever i et samfund, hvor eleverne har sociologi og freudiansk reklameanalyse allerede i folkeskolen. I sådanne omgivelser må kritikeren udtænke raffinerede og dialektiske teorier for ligesom at fastholde nødvendigheden af sin egen position. Det bliver der da også brugt meget energi på. Et af problemerne her er utvivlsomt, at et gammelt spøgelse titter frem af graven, når man søger at fastholde en forskel mellem kritik og "kritik": Mere eller mindre uerkendt trænger Kants oplysningsidealer sig på. Det begynder pludselig at handle om *hin enkeltes* myndighed. Denne størrelse er man ikke glad for i poststrukturalistiske antihumanistiske og sprog-fetichistiske kredse, men heller ikke habermasianske formalpragmatikere ved, hvad de skal stille op med den.

Selv har jeg det fint med begrebet om subjektiv myndighed. Jeg mener sågar at besidde et vist mål af den. Men – tro mig – det har i sidste ende nok ikke så meget at gøre med mit studie. Den subjektive myndighed synes ikke at have haft bedre kår i sociologien end så mange andre steder. På sin vis hindrer det kritiske miljø sågar dens opståen. Man behøver blot tænke på de hysteriske marxistisk-dogmatiske *heydays* i slut-halvfjerdserne. Kulturen omkring ungdomshuset udgør et mere nutidigt eksempel på, hvorledes den bastante kritik udadtil, gør det muligt fuldstændig at overse den interne uniformitet og den snærende sociale regulering. Disse unge mennesker har helt klart brug for hjælp – og de er helt klart ikke selv klar over det.

Men de bliver jo ældre en dag. Ligesom andre gamle venstrefløjsaktivister

og gamle sociologer, vil de kigge sig tilbage og rystes over, hvorledes de i den grad kunne give køb på sig selv over for tidens luner. Og det er fint. Måske skal man have prøvet at være modeoffer for at lære at holde distancen. Brændt barn skyr ilden. Måske ligger der her emancipatoriske energier begravet, der fortjener sociologiens interesse.

Når man bemærker den nøgne mimesis bag det kulturelle fænomen, når man føler det stereotype, det klichéprægede og hule er det tid at bevæge sig videre. Også sociologien og kritikken hjem søges af denne socio-kulturelle dynamik – som har meget lidt at gøre med den kapitalistiske samfundsmodel, om end moder sommetider med stort held kan udnyttes økonomisk. Og ligesom andre kulturinstitutioner har sociologien problemer. Postmoderne problemer. Der er ligesom ikke så mange nye positioner *toutes faites* at indtage. En vis afmagt breder sig. Man bemærker en vækst i negativitet og ironi. Man kan selvfølgelig altid, som Bülent Diken eller Jaques Tati bare smøre mere på. Bevæge sig ud i det barokke, excessive og overlæssede i forsøget på at presse de sidste organiske dråber ud af et dødt paradigme. Sådanne kulturelle frembringelser ved ikke, at de for længst er slået over i karikatur og tilbyder derfor et taknemmeligt angrebepunkt for ironi. Og det er måske sådan nogen af tidens kritiske patosfyldte anstrengelser skal nydes. "Til forsvar for kritikken". Allegorisk, sammen med andre ironikere, der varmer hænderne ved ironiens golde flammer, fryder sig over de vidunderligt kitschede begreber.

Eksemplet med kritikken er selvfølgelig polemisk valgt. Jeg kunne lige så godt have valgt et andet eksempel. Pointen er således, at den distance, jeg selv har, til bestemte former for emfatisk kritik er symptomatisk. Jeg mener at have spottet en almen kulturel dynamik, der sætter sig igennem i stigende grad – og henviser i øvrigt til min glimrende artikel i forrige nummer af Dansk Sociologi om ironi og humor (nr. 1, 19. årg. 2008). Overalt ser man, hvorledes de kulturelle institutioner kommer en æstetiserende og kritisk bevidsthed i møde. Også i sociologien. Og jeg tænker her ikke på den kritiske sociologi, men på Slavoj Žižek, hovedtaleren på konferencen i Aarhus. Man kunne trække en modig analogi mellem Slavoj Žižek og Quintin Tarantino – og dét, Žižek in mente, helt uden at have dårlig samvittighed.

Ironi er imidlertid nem at ignorere, hvis man ikke vil se den. Den er jo underlig gennemsigtig. Men kigger man ordentligt efter, som Simmel engang gjorde, ville man se, at der i kulturen selv hersker dynamikker, som både tiltrækker og frastøder, døde og levende former, organiske og stivnede områder – dynamikker som i øvrigt lader hånt om grænsen mellem system og livsverden. Kulturelle dynamikker som udspiller sig, om end i forskellig grad, i videnskab, kunst, politik og religion, men også – og i den grad – i kulturindustrien og i medieverdenen og i mode og reklamer. Man ville se en vækst i negativitet. En fremvoksen af ironiske opleveformer og sensibiliteter – og af institutionelle forsøg på at møde dem, indoptage dem, undgå dem eller honorere dem. Dette fjerner ikke ironien. Det sætter den på spidsen.

Men først og fremmest kræver det, at man kigger ud. Den unge Hegel havde et begreb om "Unsere Zutat". Sociologen – lad os ikke være beskedne – siger Hegel, gør kun den realhistoriske udvikling efter. Han rekonstruerer de modsætningsforhold, der allerede er derude begrebsligt. Han kommer ikke historien i forkøbet. Tværtom er det netop det virkelige subjekts følte fremmedgørelse, der driver historien. Hegel havde langt større tiltro til menigmands kritiske bevidsthed end Marx og alskens senere mistænkelige hermeneutikere og dekonstruktivister.

Dette betyder selvfølgelig *ikke*, at sociologien *ikke* skal være kritisk, men det betyder, at den skal "gå til tingene selv"; at, som Diken sagde – uden selv at leve det mindste op til det – det virtuelle skal åbnes indefra, igennem det aktuelle. Og her kommer det afgørende: Man skal undgå en for stram teoristyring. Dette betyder ikke, at man behøver at begive sig ud i en metafysisk destruktion af Heideggersk tilsnit, men det betyder, at man skal undgå al fuldautomatisk kritik-maskineri. Ligesom man skal undgå alle de andre Bourdieu-, Foucault- og Luhmannmaskiner. Alt, hvad der kommer ud af det, er kitsch. Jeg vil vædde: Man vil mærke, i det mindste *retrospektivt*, at det var tidsånden, der førte pennen fra starten; man vil mærke det sociale *mimicry*; og man vil mærke at der er gjort vold på fænomenet – og man bliver forstemt. Meget. Satanisk på den fede måde. Tænderskærende ironisk.

Sapere Aude!

Bjørn Schiermer
E-mail: bsa@soc.ku.dk